

ZO STAREJ ĎALY NA OSTROV MAURITIUS A NA ÚPÄTIE KAUKAZU. ŽIVOTNÁ DRÁHA JÁNA KAROLA BESSEHO

ZSOLT HORBULÁK – FERENC TÓTH

HORBULÁK Zsolt – TÓTH, Ferenc. From Stará Ďala to the island of Mauritius and the foothills of the Caucasus. Biography of Ján Karol Besse. *Historický časopis*, 2023, 71, 2, pp. 161–184, Bratislava.

The article deals with the life and oeuvre of Jan Karol Besse. J. K. Besse was a traveller and geographer of Hungarian origin (1765 – 1841). Between 1790 and 1824 he lived permanently in several Western European countries, where he performed military service. He was in the service of France for the longest time. From 1802 to 1810, on the island of Mauritius, he held the post of secretary to the local French administrator. After his return to France, he wrote articles on Eastern Europe, primarily on linguistics and literature. It is likely that he also collaborated with the French secret police. In France he used the name Charles Bérony. Besse devoted his life to the study of foreign languages, especially Oriental languages. In addition to Hungarian, Latin, French, German, English and Italian, he also spoke Turkish. During the 1820s and 30s, he regularly visited his homeland and made several trips to Eastern Europe, the Black Sea region and the Caucasus. He wrote a number of works about these journeys, which are preserved and are valuable contributions to the emerging field of Oriental studies. Besse was on the road all his life, which can be accurately documented thanks to his surviving writings. His life, too, ended on the road in Regensburg, Germany. Some sources say that at the end of his life Besse was employed at home in the county office, but this information has not yet been able to be substantiated by archive sources. Many facts about Besse's life are as yet unknown. Documentary evidence can prove that he was born in the village of Stará Ďala, now the town of Hurbanovo, on 29 August 1765. His father's name was Iosephus Besse, his mother Theresia Szetey. His godparents were Ioannes Konkoly and Elizabetha Blaskovics, his religion was Roman Catholic.

Key words: Ján Karol Besse. Jean Charles Besse. Charles Bérony. France. Caucasus.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.1.7>

I.

Osobnosť Jána Karola Besseho (maď. Besse János Károly, franc. Jean Charles Besse), cestovateľ, diplomata a jazykovedca žijúceho na prelome 18. a 19.

storočia, je známa v prvom rade historikom, ktorí skúmajú uhorskú emigráciu vo Francúzsku. O jeho živote pravidelne vychádza literatúra vo francúzskom¹ a maďarskom jazyku,² no publikácia v slovenskom jazyku sa nám dosiaľ nedostala do rúk. Ján Besse je pre slovenskú historiografiu v podstate neznámy a zostal v úzadí na rozdiel od iných osobností svojej doby s podobným osudom a životnou dráhou, či už to bol Móric Beňovský,³ Karol Imrich Revický⁴ alebo François de Tott.⁵ O nich už boli napísané viaceré vedecké a náučné publikácie aj v slovenskom jazyku.

Na základe dochovaných archívnych listín vieme, že Ján Besse sa narodil v roku 1765 v mestečku Stará Ďala (maď. *Ógyalla*), dnes Hurbanovo. Je doložené aj to, že napriek úspešnej kariére v zahraničí svoju rodnú krajinu pravidelne navštevoval. Občania rodného mesta si jeho pamiatku dodnes pripomínajú. Na svoje rodisko Besse spomínal s láskou a neraz používal zemianske prímenie „*ogyallai*“. Je pravdepodobné, že aspoň čiastočne hovoril po slovensky alebo ovládal iný slovanský jazyk.

Ján Besse zastával významné diplomatické funkcie a vykonával dôležité úlohy. O tom sa zachovali materiály vo viacerých archívoch, v prvom rade vo Francúzsku. Bol autorom viacerých cestopisných a geografických záznamov a diel, ktoré sú uložené napríklad v knižnici Maďarskej akadémie vied. Keďže Ján Besse má mnohé styčné body so Slovenskom, je vhodné, aby sa mu venovala aj slovenská historiografia.

-
- 1 BAUMGARTEN. *Jean-Charles Besse, aventurier et philologue*. Bologna 1963; LE CAL-LOC'H. Jean-Charles de Besse, écrivain hongroise francophone. In *Cahiers d'études hongroises*, 1996, č. 8, s. 197-210; TÓTH. Jean Charles Besse et le Mercure Étranger. In *Cahiers d'Études Hongroises*, 1996, č. 8, s. 211-218.
 - 2 BAUMGARTEN. Besse János Károly. In *Új Látóhatár*, 1961, roč. 12, č. 4, s. 318-322; RADÓ a TARDY. *Világjáró Besse János*. Budapest 1963; BENDA. Napóleon és a magyarok. In BENDA, ed. *Emberbarát vagy hazafi?* Budapest 1978, s. 326-327; KRÁNITZ. A kaukázusi magyarság gondolata a 19. században. In *Világtörténet*, 2014, roč. 36, č. 4, s. 529-544; TÓTH. Ógyallai Besse János Károly és a Mercure Étranger. Adalékok az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet keletkezésének kérdéséhez. In *Életünk*, 1999, roč. 37, č. 2, s. 117-123; TÓTH. Egy kalandor filológus Napóleon szolgálatában. Besse János Károly. In KÖVÉR, ed. *Bonaparte Napóleon koronája és üzenete*. Szeged 2007, s. 107-113; TÓTH. Kétnyelvűség és többnyelvűség a felvilágosodás korában. A XVIII. századi franciaországi magyar emigráció példája. In *MMI : Annuum tempus linguarum Europae. Scripta philologica pannoniensis*. Veszprém 2002, s. 243-250.
 - 3 MUSIL. *Skutočný príbeh grófa Mórica Beňovského*. Bratislava 2017; KUNEC. Sporný pobyt Mórica Beňovského v Spojených štátoch amerických v rokoch 1779 – 1780. In *Vojenská história*, 2005, roč. 9, č. 2, s. 92-101.
 - 4 NOVOSEDLÍK. Pozoruhodné svedectvá o živote diplomata zberateľa Karola Imricha Revického (1737 – 1793). In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2004, roč. 14, č. 1, s. 14-18.
 - 5 HORBULÁK a TÓTH. François de Tott (1733 – 1793). Život a dielo jedného osvieteného diplomata. In *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 2, s. 215-239.

II.

Ján Besse je na Slovensku známy v prvom rade v kruhu maďarskej menšiny. Články o ňom boli publikované v maďarskom jazyku a mali zásadne populárno-náučný charakter. Na stránkach maďarského denníka *Új Szó* bola v roku 2001 publikovaná regionálna príloha o Hurbanove, pričom v jednom z článkov sa spomína aj Ján Besse.⁶ Árpád Szénássy mu zas v týždenníku *A Hét*⁷ venoval polovicu svojho príspevku.⁸

Jánovi Bessemu sa venovala pozornosť aj na vedeckej úrovni. Na I. turkologickej konferencii Ármina Vámbéryho, ktorú pravidelne organizujú v Dunajskej Strede, István Erdélyi spomenul vo svojej štúdii spolu s ďalšími siedmimi cestovateľmi aj Besseho a stručne sa zmienil o jeho činnosti.⁹

Jeho priezvisko sa nachádza v rôznych menných zoznamoch vydaných na Slovensku v maďarskom jazyku. Publikácia *A magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona* uvádza ako heslo aj jeho meno.¹⁰ Tihamér Lacza, maďarský historik žijúci na Slovensku, venoval vo svojich encyklopedických prácach Bessemu heslá, a to jedno kratšie¹¹ a druhé dlhšie.¹²

Treba však poznamenať, že vymenovaní autori nerealizovali vlastné výskumy, ale vychádzali zo sekundárnych zdrojov.¹³

Na Jána Besseho najviac spomínajú v jeho rodisku. Mesto, ktoré sa nachádza na území Slovenska a je súčasťou Nitrianskeho kraja, predtým patrilo do Komárňanskej župy. Jeho oficiálny názov od roku 1948 je Hurbanovo a v súčasnosti má 7 751 obyvateľov. Prvá zmienka o Hurbanove pochádza z roku 1329. Po oslobodení spod osmanského jarma roku 1697 získala usadlosť rodina Konkolyovcov. Najvýznamnejším členom tejto rodiny je astronóm a meteorológ Miklós Konkoly-Thege (1842 – 1916), člen korešpondent Maďarskej akadé-

6 SZALA. Csillagvizsgálóját világszerte elismerik. In *Új Szó*, 11. januára 2001.

7 Kultúrno-politický obrazový týždenník vydaný v maďarskom jazyku. Vychádzal od r. 1956 do r. 1995 v Bratislave. Vydával ho Csemadok (Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v ČSSR). Jeho oficiálnou úlohou bolo propagovanie politiky KSC a prehĺbovanie socialistickeho vlastenectva Maďarov žijúcich v Československej socialistickej republike.

8 SZÉNASSY. Mauritius-sziget Komárom megyei vonatkozásai. In *A Hét*, 12. decembra 1988.

9 ERDÉLYI. Utazóink-kutatóink Oroszország 19. századi területein. In DOBROVITS, zostav. *A megtalált örökség. I. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Dunaszerdahely 2003, s. 43-53.

10 CSANDA, ed. *A magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bratislava 1981, s. 22.

11 LACZA. *Utazók, felfedezők, hódítók, kalandorok*. Dunaszerdahely 2003, s. 111.

12 LACZA. *A Tudomány Apostolai. Magyar tudósok nyomában a mai Szlovákia területén, I. zv.* Pozsony 2013, s. 77.

13 Magyar Életrajzi Lexikon; Magyar Utazók Lexikona; JANKOVICS. *Ógyallai Bese Jánosnak Kaukázus-hegyekben tett utazásairól*. Pest 1846; BAUMGARTEN. *Egy dunántúli magyar az Elbruszon*. In *Sorsunk*, Pécs, 1948; RADÓ a TARDY, *Világjáró*; BAUMGARTEN, *Jean-Charles Besse*.

mie vied, ktorý v roku 1879 založil dodnes fungujúce súkromné observatórium. Roku 1960 boli Hurbanovu udelené mestské výsady. Roku 1971 k mestu pričle-
nili dedinu Bohatá (maď. Bagota), ktorej významným rodákom bol maliar Árpád Feszty (1856 – 1924), tvorca diel *Golgota* či *Príchod Maďarov*. V meste sa zachovalo málo historických pamiatok. Katolícky kostol z konca 18. storočia bol znovu postavený v roku 1912. Kúriu rodiny Konkoly-Thegeovcov v 50. až 60. rokoch zbúrali. Besse azda už mohol vidieť sochu Jána Sv. Nepomuckého, ktorá sa v súčasnosti nachádza na pravej strane Kostola sv. Ladislava. Obyvatelia mesta skôr spomínajú na ďalších dvoch rodákov. Árpáda Fesztyho nám pripomína jeho busta a Miklósa Konkoly-Thegeho jeho socha na námestí. Udržanie spomienky na Jána Besseho je sťažené tým, že z doby jeho pôsobenia sa takmer nič nezachovalo. Navyše, v porovnaní napríklad s Fesztyovcami v meste nežije nikto z jeho príbuzenstva.

O Hurbanove boli napísané dve knihy, autorkou ktorých je Adriana Recka. Maďarská mutácia nesie názov *Hurbanovo – Ógyalla* a vyšla roku 2007, slovenská verzia s názvom *Hurbanovo* o štyri roky neskôr. Maďarská verzia venuje Bessemu približne jednu stranu,¹⁴ slovenská verzia asi pol strany.¹⁵ Autorka na zmienených stránkach iba veľmi stručne zosummarizovala život J. K. Besseho a vymenovala jeho diela.

Pokiaľ ide o biografické údaje o Jánovi Karolovi Bessem, v prameňoch nachádzame menšie odlišnosti. Zatiaľ čo v údajoch o jeho narodení sa pramene zhodujú, t. j. udávajú rovnaký dátum, problém nastáva pri určení dátumu úmrtia. V starom *Uhorskom lexikóne spisovateľov*¹⁶ je stanovený dátum Besseho narodenia na 31. augusta 1765 a miesto narodenia Stará Ďala. Dátum i miesto úmrtia autor tejto encyklopédie neuvádza. Podobné informácie nájdeme vo *Veľkom lexikóne Revaiho*,¹⁷ ktorý udáva tiež iba rok a miesto narodenia, a to Starú Ďalu v Komárňanskej župe, 1765. *Maďarský životopisný lexikón*¹⁸ uvádza tieto biografické informácie: Stará Ďala a 31. august 1765, resp. mesto Pešť a rok 1838. Najnovšia maďarská encyklopédia *Magyar Nagylexikon*¹⁹ uverejňuje čiastočne odlišné životopisné údaje: Besse sa narodil v Starej Ďale dňa 31. augusta 1765 a zomrel po 12. júni 1841 v meste Marseille.

Základné biografické údaje nájdeme aj u Tihaméra Laczu. Zatiaľ čo v práci *A Tudomány Apostolai*²⁰ sa ako miesto narodenia, resp. úmrtia udáva Stará Ďala

14 RÉCKA BÖGI. *Hurbanovo – Ógyalla*. Hurbanovo 2007.

15 RÉCKA. *Hurbanovo*. Hurbanovo 2011, s. 90.

16 SZINNYEI. *Magyar írók élete és munkái*. I. zv. Budapest 1891, s. 997-998.

17 Révai Nagy Lexikona, zv. III. Budapest 1911, s. 207-8

18 KENYERES, ed. *Magyar életrajzi lexikon*, zv. I. Budapest 1967, s. 202.

19 *Magyar Nagylexikon*, zv. III. Budapest 1994, s. 733.

20 LACZA, *A Tudomány Apostolai*, s. 77.

a 31. august 1765, resp. Marseille a jún 1842, no v publikácii *Utazó* sú uvedené stručnejšie, no v podstate totožné údaje (Stará Ďala, 1765 – 1841).²¹ Rovnaké životopisné údaje nájdeme aj u Adriany Réckej; v maďarskej²² i slovenskej verzii jej knihy sú tieto údaje totožné: Stará Ďala, 31. august 1765 a 1841.²³

Keď nazrieme do francúzskych prameňov tak zistíme, že podávajú úplne iné biografické informácie o Jánovi Bessem ako maďarské pramene. V jeho cestovnom pase, uchovanom vo Francúzskom diplomatickom archíve, je uvedený o sedem rokov neskorší dátum narodenia a ako miesto narodenia mesto Strasbourg.²⁴ Vzhľadom na skutočnosť, že Besse vykonával službu vo Francúzsku v pohnutých časoch, pričom bol uhorským rodákom, pravdepodobne nebolo v jeho osobnom záujme uvádzať o sebe presné údaje. Na druhej strane, staroďaliansky pôvod Besseho je akceptovaný aj v kruhu francúzskych historikov.²⁵

Životopisné údaje o Jánovi Karolovi Bessem sú dostupné aj v Nitrianskom štátnom archíve, sídliacom v Ivanke pri Nitre. Písomnosti mesta Hurbanovo, v tom čase obce, vrátane matriky, boli vedené v neďalekej dedine Svätý Peter,²⁶ pričom záznamy jej farnosti²⁷ sú zachované od roku 1764. Zápisy svedčia o tom, že Ioannes Besse sa narodil 29. augusta 1765. Jeho otec sa volal Iosephus Besse, matka Theresia Szetey. Krstnými rodičmi boli Ioannes Konkoly a Elizabetha Blaskovics a vierovyznaním bol rímskokatolík.

Podľa týchto údajov sa Besse narodil o dva dni skôr, ako sa všeobecne tvrdí. (V tomto prípade ide asi o dátum jeho krstu.) Mylné datovanie narodenia mohla spôsobiť publikácia Józsefa Szinnyeiho, keďže išlo v tom čase o najstarší zdroj informácií o tomto cestovateľovi a orientalistovi.

V stolici žili aj iní príslušníci rodu Besseovcov, o čom svedčí súpis zemanov Komárňanskej stolice.²⁸ Na tomto zozname sa nachádza meno Mikuláša (Nicolaus) Besseho, Františka (Franciscus) Besseho, Jána (János) Besseho a Pavla

21 LACZA. *Utazók*, s. 111

22 RÉCKA. *Ógyalla – Hurbanovo*, s. 131-132.

23 RÉCKA. *Hurbanovo*, s. 90.

24 Archives Diplomatiques (ďalej AD), Chancellerie série B 66 n° 1725, 432QO/66 Succession de Charles de Bérony.

25 LE CALLOC'H, Jean-Charles de Besse, ref. 1.

26 Podľa kroník bolo územie obývané už okolo roku 1200, keď tu stálo pár domov pri studni Harsány. Prvá písomná zmienka o obci pochádza z roku 1332 a spomínajú ju v podobe Sanctus Petrus (Zenthpeter). Svätý Peter patril k majetkom komárňanskeho hradu. Počas tureckých vojen bola dedina natoľko spustošená, že skoro zanikla. Po tureckých nájazdoch sa obec opäť zaľudnila novými osadníkmi. Od roku 1659 sa stala majetkom grófa Istvána Zichyho, pričom rod vlastnil majetky až do konca druhej svetovej vojny.

27 Inventárne číslo: 113, plébánia (farnosť): róm. kat. Szent Péter, kerület (obvod): Udvard (Dvory nad Žitavou), püspökség (biskupstvo): Esztergom

28 Nobilitár, šľachtický súpis z roku 1838.

(Pál) Besseho. Podobné informácie podáva aj publikovaný súpis.²⁹ V súčasnosti tam už nežije žiaden príslušník tohto rodu. Listiny teda jednoznačne dokladajú, že Ján Besse sa naozaj narodil v obci Stará Ďala. Jeho vierovyznanie bolo katolícke. Niektorí bádatelia sa však domnievajú, že mohol byť aj kalvínom, keďže príslušníci tejto konfesie mali v obci vlastný kostol od roku 1796. Besse pochádzal zo šľachtickej rodiny. O jeho vysokom spoločenskom statuse svedčí aj to, že jeho rodičia mohli požiadať príslušníkov najvýznamnejšieho zemianskeho rodu Konkolyovcov, aby sa stali krstnými rodičmi ich syna.³⁰

Čas a miesto úmrtia Jána Besseho boli dlho neznáme, keďže ho smrť zastihla počas cestovania, a to v Rezne 1. júla 1841. Nemecké úrady odovzdali jeho pozostalosť francúzskym orgánom, ktoré ju uložili do zbierky Francúzskeho diplomatického archívu.³¹

III.

Ján Karol Besse patrí medzi tajomné a viac-menej zabudnuté postavy stredo-európskych dejín. Za svoju vedeckú činnosť a znalosť mnohých jazykov by si tento dobrodruh diplomat zaslúžil oveľa viac pozornosti. Mnohé detaily z jeho života, vrátane už zmienených biografických údajov, zostali totiž až dodnes nepreskúmané. Je málo známe, že popri jeho cestovateľskej činnosti mal ako znalec stredo-európskych pomerov a informátor francúzskej tajnej polície významné zásluhy za prácu vykonanú v prospech francúzskej diplomacie. Po preštudovaní fondov viacerých európskych knižníc a archívov sa nám podarilo zhromaždiť rozsiahlu dokumentáciu, ktorá nám pomôže vytvoriť celistvejší obraz o tomto zaujímavom človeku. Okrem známych a už publikovaných prameňov³² by sme chceli upozorniť aj na doteraz neznáme fakty o Besseho aktivitách vo Francúzsku, nachádzajúce sa vo Francúzskom diplomatickom archíve.³³

29 ALAPI. *Komáromvármegye nemesi családjai*. Komárom 1911, s. 70. Priezvisko je uvádzané ako Besse i Bese.

30 HORBULÁK. Besse János emlékezete. In *Acta Ethnologica Danubiana*, 2019, roč. 21, s. 201-210.

31 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

32 Najvýznamnejšie spisy týkajúce sa Besseho pobytu vo Francúzsku sú uložené vo Francúzskom diplomatickom archíve a v mestskom archíve mesta Caen v zbierke rukopisov s názvom „Papiers Decaen“. Mnohé z nich na začiatku minulého storočia vydali: PICARD a PAULIER, ed. *Mémoires et journaux du général Decaen, 2 zv.* Paris 1910, 1911). Viaceré Besseho listy, na ktoré sa odvolá Lajos Tardy, sa nachádzajú v rukopisnom sklade Országos Széchenyi Könyvtár v Budapešti (Levelstár, Besse János – Jankovich Miklós 1818–1841). Okrem toho je zaujímavá aj jeho korešpondencia ohľadom vydania diela *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830 pour servir à l'histoire de Hongrie*, ktorá je uložená v rukopisnom sklade Maďarskej akadémie vied (fasc. 4. s. 144).

33 Francúzsky diplomatický archív (Archives Diplomatiques) sa nachádza blízko Paríža v meste

O Besseho živote strávenom v Uhorsku nevieme takmer nič. Podľa údajov francúzskeho historika Bernarda Le Calloc'ha³⁴ študoval na jezuitskej škole v Trnave, čo sa nám zatiaľ nepodarilo overiť. No je veľmi pravdepodobné, že ide o mylný výrok, keďže jezuitský rád bol roku 1773 zrušený (pápežský dekrét bol 30. augusta 1770 doručený panovníčke Márii Terézii), pričom v tom čase Besse ledva dovŕšil 8 rokov. Na druhej strane, v tomto období rád spravoval 36 stredoškolských vzdelávacích inštitúcií, ktoré navštevovalo 8 266 žiakov.³⁵

Vo Francúzskom diplomatickom archíve³⁶ sme objavili fascikel, ktorý obsahuje písomnosti vzťahujúce sa na agenta s menom „Charles Bérony“³⁷ – ide o pseudonym Jána Besseho vo Francúzsku.³⁸ Z listín, ktoré obsahuje tento fascikel, sa nám podarilo zmapovať život Besseho od roku 1797 do roku 1815. Dokumentácia obsahuje písomnosti, ktoré sa vzťahujú na obdobie strávené v Sicílskom kráľovstve, kde absolvoval vojenskú službu, cestovné pasy a najmä listy adresované francúzskemu ministerstvu zahraničných vecí. Pomocou týchto dokumentov sme mohli objasniť nielen životnú dráhu a kariérny postup Besseho, ale sčasti aj jeho intelektuálny vývoj, vrátane jeho literárnej tvorby.

Nedávno sa náhodne podarilo nájsť ešte rozsiahlejší zdroj prameňov vzťahujúci sa na život Jána Besseho. Ide o spisy, ktoré sa nachádzajú v zbierke Francúzskeho diplomatického archívu,³⁹ pričom ich záber je oveľa širší. Obsahujú približne sto strán rukopisu, ktorého autorom bol Ján Besse, agent francúzskeho dvora. Písomnosti boli uchované medzi dokumentmi ministerstva zahraničných vecí a pre historickú vedu boli doposiaľ neznáme a nespracované.⁴⁰ V zbierke sa nachádzajú zmluvy vzťahujúce sa na Besseho knihu napísanú vo francúzskom jazyku a listy písané vydavateľstvu, ktoré zaznamenávajú debatu autora s vydavateľstvom a vzťahujú sa na obsah knihy. Okrem toho fascikel obsahuje rôzne žiadosti, koncepty, recepty, alchymistické spisy a ďalšie osobné dokumenty,

La Courneuve. Hlavnou časťou zbierky je politická korešpondencia (Correspondance politique – série CP).

34 LE CALLOC'H, Jean-Charles de Besse.

35 HALKO a ROJKA. *Dejiny jezuitov v Bratislave*. Trnava 2015, s. 162-163.

36 Pozri index zbierky: *État numérique des fonds de la correspondance politique de l'origine à 1871*. Paris 1936. Časti venujúce sa uhorským záležitostiam: KONT Ignác. *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910) avec un inventaire des documents manuscrits (travaux de la conférence d'Etudes hongroises à la Sorbonne)*. Paris, 1913, s. 203-241. Medzi osobnými údajmi tohto archívu (Personnel première série, Chancellerie) sú dostupné dôležité informácie týkajúce sa diplomatických agentov, medzi nimi aj Jána Besseho.

37 TARDY. Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963, roč. 67, č. 2, s. 228-232.

38 AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony“.

39 AD, Chancellerie Chancellerie série B 66 n° 1725.

40 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725

ktoré sa týkajú aj jeho francúzskej rodiny, napríklad výpis z matriky jeho dvoch dcér. Najzaujímavejším dokumentom sú Besseho zápisky v tabuľkovej forme, kde si denne zaznamenával navštívené mestá.⁴¹ Poznámky mu pravdepodobne slúžili ako podklad pri písaní životopisu, na ktorom začal pracovať. V jednom zo svojich cestopisov,⁴² ktorý vznikol neskôr, sa odvoláva na rukopis svojich pripravovaných pamätí. Spomínané memoáre sa doposiaľ nenašli. Ostatné odhalené dokumenty vo významnej miere napomáhajú vykresliť životnú dráhu Jána Karola Besseho.

O Besseho rokoch strávených v rodnej zemi vieme málo. V rokoch 1789 – 1790⁴³ sa zrejme zúčastnil na protirakúskom sprisahaní, keď domáci vzbúrenci nadviazali kontakt s pruským kráľom. Konšpirátori však boli odhalení. Po podpísaní reichenbachskej zmluvy v júli 1790⁴⁴ Besse považoval za vhodnejšie opustiť vlasť, k čomu ho viedla aj vnútorná politická klíma – amnestia pre sprisahancov. A tak sa vydal na dlhoročnú cestovateľskú púť. Pomerne krátko žil v Prusku, odkiaľ na začiatku roka 1791 odcestoval do Holandska, ďalej do Londýna, potom do Paríža a na konci toho istého roka sa ocitol znovu v Berlíne, kde tentokrát zostal takmer štyri roky. Pohnútky týchto ciest nepoznáme. Je pravdepodobné, že sa snažil nadviazať kontakt s ďalšími členmi uhorskej emigrácie. Spolu so svojim krajanom narukoval do novozaloženého pruského husárskeho pluku. Na základe záznamov v denníku počas nasledujúceho poldruha roka žil striedavo v nemeckých a holandských mestách. Z listu datovaného 24. augusta 1800⁴⁵ sa dozvedáme, že v tomto období vykonával pruskú vojenskú službu. Roku 1796 po evakuácii z Holandska⁴⁶ zanechal svoj pluk a vstúpil do služieb

41 Mapu navštívených miest uvádzame v prílohe tejto štúdie.

42 Besse v diele *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830; pour servir à l'histoire de Hongrie*. Paris 1838) sa často odvoláva na svoje pamäti s názvom *Histoire de ma Vie*.

43 Besse to uviedol vo svojom liste adresovanom generálovi Decaenovi 24. augusta 1800. Miesto archivácie listu: Bibliothèque Municipale de Caen, Ms Papiers Decaen fasc. 39 s. 79-80. Zverejnil: TOTH. Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815). In *Officina Hungarica IX*. Budapest 2000, s. 315-317.

44 Po smrti Jozefa II. uhorský šľachtický odboj zosilnel. Jeho zámerom bolo vyčlenenie Uhorského kráľovstva spod dŕžav rakúskych Habsburgovcov. Sprisahancov podporoval aj pruský kráľ. Novému panovníkovi Leopoldovi II. sa podarilo odbojných šľachticov spacificovať pomocou ústupkov a obratnej politiky. Jedným z ústupkov bolo obnovenie stavovskej konštitúcie, druhým podpísanie zmluvy s Pruským kráľovstvom v Reichenbachu.

45 Bibliothèque Municipale de Caen, ďalej BMC, Ms Papiers Decaen fasc. 39, s. 79.

46 Pod vplyvom Francúzskej revolúcie vyhlásili v Holandsku vznik Batávskej republiky (1795 – 1806), a preto kráľ Viliam V. utiekol do Anglicka a parlament rozpustili. V roku 1796 bolo zvolené nové národné zhromaždenie a royalisti opustili krajinu. ISRAEL, Jonathan I. *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Oxford 1995, s. 1122-1123.

neapolského kráľa. Na začiatku roka 1797 sa zdržiaval v juhofrancúzskych mestách Montpellier a Marseille, potom v máji odišiel na taliansky polostrov. Po krátkom zdržaní v Janove a Miláne pricestoval do Neapolu, kde znovu vstúpil do vojenských služieb. Zúčastnil sa na vojenských akciách. Po porážke neapolských vojsk francúzskou armádou sa preplavil na Sicíliu. Keď ostrov obsadili Francúzi, pomocou cestovného pasu, ktorý mu vystavil František Esterházy, veľvyslanec Svätej rímskej ríše nemeckého národa v Neapolskom kráľovstve, vo februári 1799 na krátky čas odišiel do Chorvátska. Odtiaľ odcestoval do Uhorska, do mesta Sopron a následne do Viedne. Na základe pasu je známe, že už v tomto období používal svoj neskorší pseudonym Carlo Bény.

Ani vo Viedni sa dlho nezdržal. Nasledujúca informácia o Bessem pochádza opäť zo Sicílie, kde zostal až do konca roka. Na začiatku roku 1800 sa cez ostrov Korfu a Triest znovu dostal do Viedne. V sídelnom meste rakúskeho cisára sa zdržiaval od marca do júna. Na základe svedectiev už spomínaného listu⁴⁷ bol viackrát na audiencii u panovníka. Bessemu s minulosťou emigranta nebol umožnený návrat do vlasti, a preto v druhej polovici roka odcestoval do Mníchova.

IV.

Besse vstúpil do francúzskych služieb v Mníchove. Stal sa agentom francúzskeho dvora a mal za úlohu vykonávať špeciálne služby. Na základe listu⁴⁸ uloženého v mestskej knižnici mesta Caen na severozápade Francúzska a datovaného 24. augusta 1800, svoje služby ponúkol priamo generálovi Decaenovi.⁴⁹ V liste stručne opísal svoj dovtedajší životný príbeh a ponúkol generálovi, že spolu s niekoľkými uhorskými utečencami založia Uhorskú légiu na pomoc francúzskej revolučnej armáde. Besse už v tom čase hovoril siedmimi jazykmi a vykonával aj úlohu tlmočníka. Po tomto akte sa stal tajomníkom a akýmsi informačným agentom generála Decaena – doručoval mu cenné správy z blízkeho Tirolska.⁵⁰

Besse sa pokúsil svoje schopnosti zužitkovať aj na ministerstve zahraničných vecí. Na základe spisov uložených na ministerstve sa dajú načrtnúť jeho základné povahové rysy. Besse bol jedným z najväčších jazykových talentov tej doby.

47 BMC.

48 BMC.

49 Charles Mathieu Isidore Decaen (1769 – 1832), generál francúzskej revolučnej armády. V rokoch 1802 – 1810 bol vojenským guvernérom Pondichéry, ostrova Ile de France, dnes Mauritius. O jeho pôsobení na ostrove Ile de France pozri PRENTOUT. *L'Ile de France sous Decaen 1803–1810. Essai sur la politique coloniale du Premier Empire et la rivalité de la France et de l'Angleterre dans les Indes Orientales*. Paris 1901, s. 64-71.

50 BAUMGARTEN, *Jean-Charles Besse*.

Na základe listu z 13. mesiaca Messidor roku X. (2. júla 1802), v ktorom žiadal vymenovanie za agenta, svoj životný osud a schopnosti charakterizoval takto:

„V mojej zvolenej domovine žijem osamelo. Prosím Spoluobčana Ministra, aby ma ráčil vymenovať za špeciálneho agenta. Hovorím siedmimi jazykmi a mám kontakty na viedenskom a neapolskom dvore. Poznám celé Nemecko, Holandsko, Prusko, Anglicko a Taliansko a disponujem politickými a literárnymi vedomosťami. Predpokladám, že by som mohol byť vhodným kandidátom na tento post, pričom zastávanie tejto pozície by bolo pre mňa aj veľkým potešením...“⁵¹

Je pravdepodobné, že týmto aktom vstúpil do služieb Ministerstva zahraničných vecí Francúzskej republiky.

Besse túžil vykonávať diplomatickú službu niekde v blízkosti Uhorska, a preto už predtým podnikol zodpovedajúce kroky. Vo svojom liste písanom v tretej osobe z 22. Fructidoru roku IX. (9. septembra 1801) takto ponúkal svoje služby ministrovi zahraničných vecí:

„Bol by vhodným kandidátom na vykonávanie služby na Levantských ostrovoch, najmä na Korfu, kde okrem gréčtiny a taliančiny hovoria aj slovanskými jazykmi. Keby si to záujmy Republiky vyžadovali, na tomto ostrove by mohol stúpiť ako obchodný poverenec do kontaktu s Dalmáciou, Chorvátskom, Slavónskom, dokonca aj s Uhorskom alebo inými národmi, ktoré majú podobné povahové črty, ako jeho krajanovia.“⁵²

Besse pravidelne zdôrazňoval svoj jazykový talent. List je dôkazom toho, že dobre poznal nielen krajiny, ktoré obklopovali súdobé Uhorsko, ale aj jazyky, ktorými tam hovorili. Je pravdepodobné, že hovoril aj po slovensky, jazykom svojej rodnej zeme. Taktiež sa dá predpokladať, že aspoň čiastočne ovládal chorvátsky a srbský jazyk.⁵³

Besse počas svojho pobytu vo Francúzsku používal francúzsky znejúce priezvisko Bérony. V jeho prípade nejde len o krycie meno agenta, ale vedome sa tým snažil zapadnúť do francúzskej spoločnosti. V jednom z listov uvádza, že by bol ochotný obetovať aj svoj styk s Uhorskom v prospech istej kariéry francúzskeho občana.

„Narodil sa ako uhorský zeman a slúžil v armáde neapolského kráľa, ale už dávno sa chce stať členom slobodného, víťazného a slávneho národa, ktorý je od tých pamätihodných čias šťastný, odkedy má Francúzsko

51 AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony“, fol. 11.

52 AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony“, fol. 14.

53 Ohľadom Besseho znalosti slovanských jazykov okrem jeho vlastného vyjadrenia iné písomné dôkazy nemáme.

*múdrú, dobročinnú a všetkými národmi obdivovanú vládu. Odchádzal od spomínaných služieb [sicilskeho] kráľa, dostal mnoho cenných potvrdení, ako to dokazujú priložené dokumenty. Od tohto momentu nemal inú túžbu, ako počas svojho ostávajúceho života sa usadiť na francúzskom území, odrieknuť si všetky výhody, o ktorých svedčia predložené spisy.*⁵⁴

Ďalší list z 8. Vendémiaire z roku XI. (30. septembra 1804) obsahuje informáciu, že v tomto čase pracoval na zaujímavej historickej práci, o ktorej, okrem názvu, žiaľbohu, veľa nevieme.

*„Moja práca – ktorú už čoskoro chcem dokončiť a ktorá ma v Paríži dlhodobo zamestná – predpokladám, že niečo odhalí z môjho úsilia. Práca je zhrnutím najvýznamnejších udalostí 18. storočia a pomocou stručného uvádzania všetkých štatistických ukazovateľov predstaví rozvoj európskych štátov, respektíve ich pád v priebehu 18. storočia až po konečné zmierenie. Koniec svojej práce očakávam už aj kvôli tomu, aby sa proces rozkladu germánskej Ríše definitívne skončil. Iba preto som si dovoľil zmieniť sa o tomto diele Ministrovi Spoluobčanovi, aby som dokázal, že pre mňa tá najobľúbenejšia činnosť sa úzko viaže k politike.*⁵⁵

Ako vyplýva z úryvku, Besse sa radoval príliš skoro. Podľa našich vedomostí zostal rukopis nedokončený, a preto ho nemôžeme rozoberať, analyzovať či porovnať s článkami uverejnenými v časopise *Mercure Étranger*.⁵⁶

Prvá dôležitá diplomatická úloha, ktorá vo významnej miere pomohla naštartovať Besseho diplomatickú kariéru, sa naskytila v roku 1803, keď jeho patróna generála Decaena vymenovali za správcu ostrova Ile de France v Indickom oceáne, kam ho Besse čoskoro nasledoval. Tento post však pre Decaena neznamenal postup, ale skôr upadnutie do nemilosti. Besse vykonával úlohu sekretára a tlmočníka.⁵⁷ Neskôr pracoval pre miestne noviny *Gazette de l'Isle de France*, čím svoje meno nezmazateľne zapísal do miestnych dejín.⁵⁸ Pravdepodobne tu

54 AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony“, fol. 19-20.

55 AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony“, fol. 21-22.

56 Časopis *Mercure Étranger, ou Annales de la littérature étrangère* vychádzal v rokoch 1813 – 1815 (1816) v Paríži vo vydavateľstve Arthus-Bertrand, D. Colas a Égron. Hlavným redaktorom časopisu bol Charles Alexandre Amaury Pieneux a na tvorbe periodika sa podieľali mnohí známi francúzski vedci, napríklad Antoine Langlès či Pierre-Louis Guinguen.

57 Generál Decaen vo svojom liste z 30. Nivose z roku XII. (21. januára 1804) o tom písal takto: „Decaen, hlavný veliteľ francúzskych kolónií nachádzajúcich sa východne od mysu Dobrej nádeje, vymenujem občana Béronyho za tlmočníka sekretára hlavného veliteľa pre anglický, nemecký, toskánsky, dánsky a švédsky jazyk a rozkážem, aby ho v tomto poste uznali a aby mu od 1. Vendémiaire (24. septembra) prislúchala patričná odmena.“ AD, fol. 25.

58 Pozri k tomu: TARDY. Az önálló Mauritius és Besse János. In TARDY. *Régi hírünk a világbán*. Budapest 1979, s. 207-213.

získal žurnalistické zručnosti, ktoré neskôr zužitkoval pri písaní článkov do *Mercurie Étranger*. Tropická klíma zrejme nepôsobila na jeho zdravotný stav dobre, lebo roku 1809 požiadal o preloženie na iné pôsobisko.⁵⁹

Roku 1810 prišiel do Paríža, kde znovu sebaistými listmi žiadal vedúcich predstaviteľov ministerstva zahraničných vecí o návrat do služobného pomeru. V liste z 10. mája 1810 o sebe napísal:

„Okrem turečtiny a gréčtiny, ktoré viem nahradiť istými znalosťami latinčiny a perzštiny, ovládam všetky európske jazyky. Počas posledných dvadsiatich rokov žijem nepretržite len pre štúdium politiky a jazykov, ktoré som praktizoval v Európe priamo na mieste...“⁶⁰

Pomocou datovania Besseho listu sa dozvedáme, že v tom čase býval v ulici Saint Thomas du Louvre s číslom 22.⁶¹ Pravdepodobne vtedy začal so štúdiom tureckého jazyka u známych orientalistov, akými boli Langlès⁶² a Jaubert,⁶³ ktorí sa neskôr stali redaktormi časopisu *Mercurie Étranger*.

Kontakt s francúzskymi orientalistami ho pravdepodobne povzbudil k štúdiu ďalších východných jazykov. V roku 1811 sa zoznámil s významným nemeckým vedcom Alexandrom von Humboldtom, ktorý sa v tom čase zdržiaval v Paríži.⁶⁴ Je veľmi pravdepodobné, že von Humboldt študoval na inštitúte *École Spéciale des Langues Orientales*, ktorý založili roku 1795 v hlavnom meste Francúzska a bol predchodcom dnešnej univerzity *Institut National des Langues et Civilisations Orientales*. Korene týchto ústavov treba hľadať v ére *ancien régime*, keď

59 V liste generála Decaena datovaného na 28. októbra 1809 sa môžeme dočítať: „*My, Charles Decaen, veliteľ armády, guvernér francúzskych kolónií nachádzajúcich sa východne od Mysu dobrej nádeje, hlavný komandant Čestnej légie, videli sme hlásenia chirurga pôsobiaceho v nemocnici ostrova Isle de France a sme sa presvedčili o veľmi zlom zdravotnom stave pána Charles Bérony, čo ho núti k jeho návratu do Francúzska.*“ AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony“, fol. 26.

60 AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony“, list z 10. mája 1810.

61 Byt sa nachádzal v tesnej blízkosti Palais Royal a Louvre. Táto štvrt' bola oveľa exkluzívnejšia ako tá, v ktorej sa nachádzal malý hotel na Helderovej ulici v predmestí Paríža, v ktorom býval Ján Batsány. Batsányi sa neskôr presťahoval na Mazarinovu ulicu, ktorá už bola oveľa bližšie k rodinnému bytu Besseovcov. Dislokáciu parížskych ulíc v tomto období sa nám podarilo realizovať na základe MARCHANT. *Le conducteur de l'étranger à Paris*. Paris 1814. O Jánovi Batsányovi pozri pozn. č. 75

62 Louis-Mathieu Langlès (1763 – 1824), francúzsky orientalista a profesor perzského jazyka. Jeho najvýznamnejšia práca nesie názov *Alphabet tartare-mandchou*. Paris 1787.

63 Amadée de Jaubert (1779 – 1847), tlmočník Napoleona počas jeho ťaženia v Egypte. Bol prvým profesorom na inštitúcii s názvom Škola živých jazykov, založenej roku 1795. Jeho najvýznamnejšie práce sú: *Voyage en Arménie et en Perse*. Paris 1821 a *Éléments de la grammaire turke*. Paris 1833.

64 BESSE. *Voyage en Crimée, au Caucase*, s. 10.

pri francúzskom veľvyslanectve v Konštantínopole roku 1669 založili inštitúciu *École des enfants de langues*. Jej študentov vybrali pomocou parížskej školy *Collège Louis-le-Grand* a tí dostávali štipendium.⁶⁵ Besse zrejme už v tom čase začal so štúdiom arabského a tureckého jazyka, ktoré neskôr obratne využil, lebo ho zamestnali ako vojenského tlmočníka v Alžírsku a v roku 1829 v Pešti vydal gramatiku turečtiny.⁶⁶ Besse v jej úvode o svojich jazykových štúdiách napísal toto:

„Už počas môjho dlhodobého východoindického pobytu som študoval perzský jazyk, čo mi veľmi pomohlo pri osvojení si tureckého jazyka. Po mojom príchode do Konštantínopolu⁶⁷ som sa snažil ubytovať v takom dome, kde sa rozprávalo iba po turecky a po grécky. Okrem toho, pri štúdiu tureckého písma mi pomáhal aj veľmi múdry mollah. V roku 1825⁶⁸ som opäť zavítal do hlavného mesta Osmanskej ríše, aby som si ďalej zdokonaľoval svoje vedomosti v turečtine...“⁶⁹

Túto etapu Besseho života, ktorá trvala od jeho návratu do Francúzska po pád cisárstva, sme doteraz poznali len povrchne. Vďaka nedávno odhalenej pozostalosti,⁷⁰ v ktorej sa nachádzajú aj jeho rukopisy, sme sa dozvedeli veľa nových údajov, vrátane jeho súkromného života. Medzi dokumentmi sú zápisy matrík jeho dvoch dcér, vystavené parížskou prefektúrou. Jeho prvá dcéra Émilie Charlotte sa narodila 19. mája 1814. Zo zápisu sa dozvedáme, že v tom čase bol Besse zamestnaný v Paríži na hlavnom riaditeľstve polície, kde jeho pracovnou úlohou pravdepodobne bolo sledovanie cudzincov. Jeho manželka sa volala Angélique Lallement. O tom, kedy sa zosobášili, nemáme žiadne informácie. Na druhej strane, je známe, že ich prvá dcéra sa narodila v centre mesta v jednej poprednej

65 O tom pozri bližšie: TÓTH. Les drogman et autres experts au service des ambassades à Constantinople au XVIIIe siècle In JEANNESSON, JESNÉ a SCHNAKENBOURG, eds. *Experts et expertises en diplomatie: La mobilisation des compétences dans les relations internationales du congrès de Westphalia à la naissance de l'ONU*. Rennes 2018, s. 119-130.

66 BESSE. *Abrégé de la grammaire turque, contenant, outre les principes de cette langue, des idiotismes, des discours familiers et un petit vocabulaire en français, turc et hongrois*. Pest 1829. Besse v tomto diele vyslovil aj svoje stanovisko k pôvodu maďarského jazyka. Podľa jeho názoru má maďarčina turkický pôvod a maďarský a turecký jazyk sú príbuzné. V úvode práce píše: „*Kedže maďarský jazyk je východného pôvodu, podobá sa viac na turečtinu, a preto sa javilo oveľa vhodnejšie pri dosiahnutí mojich cieľov používať latinku, ktorú Maďari už dlhodobo používajú.*“

67 Podľa zápisov z jeho denníka absolvoval prvú výskumnú cestu do Konštantínopolu od januára do apríla r. 1820. AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

68 Podľa Besseho denníka k tomu došlo v júni a júli r. 1824. AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

69 BESSE, *Abrégé*, s. 6.

70 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

štvti v ulici Quai de la Mégisserie s číslom 26.⁷¹ Ich druhá dcéra Marie Caroline sa narodila na tom istom mieste 13. októbra 1817. To, že Ján Besse pracoval pre políciu aj po páde monarchie a v časoch častých politických a úradných zmien, sa dá považovať za úctyhodný kariérny úspech, ktorý sa istotne zakladal na jeho osobných schopnostiach.⁷²

Je veľmi pravdepodobné, že Besse bol v kontakte s vládnyimi a policajnými orgánmi i s orgánmi zahraničných vecí napoleonskej vlády. Jeho pracovnú náplň nepoznáme, ale podľa všetkého bol akýmsi stredoeurópskym referentom vo francúzskej administratíve, kde si určite vysoko cenili jeho jazykové znalosti a široké kontakty v danom geografickom regióne. Sándor Baumgartner v životopise⁷³ Besseho priamo nazýva „*Napoleonovým spolupracovníkom*“. Domnieval sa, že mohol mať podiel na skoncipovaní a preklade proklamácie francúzskeho cisára pre uhorský národ v roku 1809. Značnú nepravdepodobnosť tejto teórie uznal aj Baumgartner, lebo práve v roku 1809 sa Besse zdržiaval v zámorí. Napriek nadsadeným predstavám Baumgartnera je možné tvrdiť, že obdobie francúzskeho cisárstva bolo určite vrcholným obdobím v kariére Jána Besseho. Besse síce pochádzal z malého uhorského mestečka, ale jeho duševná orientácia bola kozmopolitná. Pravdepodobne sa vedel úspešne adaptovať v napoleonovskej spoločnosti a úprimne si ctil cisára.

Z Besseho životopisného denníka je známe, že po roku 1810 sa takmer nepretržite zdržiaval v Paríži a okrem ďalších aktivít zohral významnú úlohu pri vytvorení prvej série článkov o dejinách maďarského jazyka a literatúry, napísaných vo francúzskom jazyku a publikovaných v parížskom časopise *Mercurre Étranger* v priebehu roka 1813.⁷⁴ Maďarská literárna veda za autora týchto článkov dlho považovala Jána Batsányiho.⁷⁵ Neskoršie, a to v roku 1963, Lajos Tardy⁷⁶ a Sándor Baumgartner vyslovili iný názor. Domnievali sa, že články boli

71 Táto ulica stále existuje. Dom stál neďaleko mosta Pont Neuf, kde je v súčasnosti obchodný dom.

72 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

73 BAUMGARTNER, Jean-Charles Besse.

74 *Mercurre Étranger*, 1813, č. 1, s. 104-105, s. 174-188, s. 218-225, s. 355-363, č. 2, s. 32-37.

75 Ján Batsányi (1763 – 1845), maďarský básnik, zakladateľ Košického maďarského spolku. Vo svojich dielach oslavoval Francúzsku revolúciu, a preto sa proti nemu začalo konanie. Pre účasť na Martinovičovom sprisahaní ho roku 1794 zatkli. Roku 1796 sa dostal na slobodu. Zúčastnil sa na písaní Napoleonovej proklamácie adresovanej uhorskému národu. V druhom zväzku súborného vydania diel Jána Batsányiho z r. 1960 (KERESZTURY a TARNAI, eds. *Batsányi János összes művei, II. zv.* Budapest 1960, s. 360-398) redaktori zverejnili všetky časti seriálu článkov, ktorých autorstvo pripisovali Batsányimu. Tento predpoklad vyslovil Ignác Kont, ktorý v 19. storočí texty objavil. Porov.: KONT. Bacsányi Párisban. In *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1899, s. 871.

76 Lajos Tardy (1914 – 1990), maďarský kultúrny historik, spisovateľ a prekladateľ.

podpísané „Béronym“, pseudonymom Jána Besseho vo Francúzsku. Dezső Keresztúry⁷⁷ a Andor Tarnai⁷⁸ zamietli Tardyho stanovisko, ale otázka zostala dlho otvorená.⁷⁹

S problematikou sa znovu začala zaoberať v 90. rokoch 20. storočia Erzsébet Hanus, ktorá zastávala pôvodný názor, že autorom príspevkov bol literát Batsányi.⁸⁰ Na druhej strane, Bernard Le Calloc'h vo svojom článku, ktorý publikoval v roku 1996,⁸¹ znovu vyjadril presvedčenie, že články napísal predsa len Besse. Nové svetlo do tejto záležitosti sa pokúsil vnieť Ferenc Tóth, vedecký pracovník Maďarskej akadémie vied. Prostredníctvom výskumov vo francúzskych archívoch⁸² sa mu podarilo nájsť nové pramene, ktoré sa týkajú vzniku prvých maďarských literárnych dejín napísaných vo francúzštine.⁸³ Mimochodom, sám Besse v jednej poznámke vo svojich kaukazských cestopisoch spomenul, že sa osobne podieľal na tvorbe týchto článkov.⁸⁴ Okrem toho sa v Maďarskej akadémii vied nachádza odpis Besseho listu, v ktorom sa jednoznačne vyjadril, že sa spolupodieľal na písaní článkov s maďarskou tematikou zverejnených v časopise *Mercure Étranger*. Spomínaný list Besse napísal 1. decembra 1827 v Budíne a adresoval ho barónovi Férissacovi,⁸⁵ hlavnému redaktorovi časopisu *Bulletin Universel*.⁸⁶ List sa začína takto:

„Ked' som sa v roku 1813 zdržiaval v Paríži, mal som poctu stať sa spolupracovníkom časopisu Mercure Etranger alebo Ročenky zahraničnej literatúry. Taktiež som publikoval v časopise Journal de Paris, ktorý redigoval úžasný a ctihodný pán Jay. Písal som najmä o politike, taktiež kritiku ta-

77 Dezső Keresztúry (1904 – 1996), maďarský literárny historik, kritik a prekladateľ.

78 Andor Tarnai (1925 – 1994), maďarský literárny historik.

79 KERESZTURY, TARNAI a TARDY. Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének kérdéséhez. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1964, roč. 68, č. 2, s. 350-353.

80 HANUS. Le premier article en français sur la littérature hongroise le *Mercure Étranger* en 1813. In *Cahiers d'études hongroises*, 1993, roč. 5, sz., s. 111-120; HANUS. Magyar irodalom Franciaországban : a XIX. század első fele. In *Filológiai Közöny*, 1994, roč. 40, č. 2, s. 132-137.

81 LE CALLOC'H, Jean-Charles de Besse.

82 AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony“.

83 TÓTH, Jean Charles Besse et le *Mercure*.

84 BESSE. *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830; pour servir à l'histoire de Hongrie*. Paris 1838, s. 8.

85 André-Étienne-Just-Pascal-Joseph-François d'Aubedard, baron de Férussac (1786 – 1836), prírodovedec, profesor geografie, poslanec departmentov Tarn és Garonne a autor diela s názvom *Histoire des mollusques*, Paris, 1820-1851.

86 *Bulletin universel des sciences et de l'industrie* bolo periodikum zaoberajúce sa rôznymi témami. Jeho redaktorom bol barón Férussac. Vychádzal v rokoch 1823 – 1830 a celkovo vyšlo približne sto čísiel rozdelených do ôsmich vedných odborov.

*lianskej opery. Keďže som bol veľmi dlho ďaleko od vlasti, pri návrate bolo mojím veľkým potešením, keď som videl, že literatúra mojich krajanov prešla dlhou cestou a čoskoro si zaslúži, aby obsadila svoje zaslúžené miesto v Republike literatúry.*⁸⁷

V článkoch zverejnených v časopise *Mercure Étranger* je formulovaná požiadavka súdobej maďarskej inteligencie, aby sa zvýšil záujem západoeurópskeho obecnstva o maďarskú literatúru. Na základe plánov, ktoré Besse vyslovil v liste adresovanom barónovi Férussacovi, začal uverejňovať články na stránkach časopisu *Bulletin Universel* na túto tému od roku 1813.⁸⁸ Najzaujímavejším detailom jeho listu je informácia, že vyhlasuje seba za spoluautora týchto článkov, čo prináša nové svetlo do analýzy obsahovo pomerne rôznorodých článkov, v ktorých sa nachádzajú state zaoberajúce sa maďarskou literatúrou aj maďarským jazykom. Články, ktoré sú venované opisu a pôvodu maďarského jazyka, boli zaiste písané autorom, ktorý bol znalcom mnohých európskych jazykov a taktiež mal dobrú predstavivosť. Ján Karol Besse bol rozhodne takým človekom. Táto časť práce jednoznačne pripomína jeho neskoršie lingvistické práce. Jeho rozsiahle, aj keď trochu povrchné znalosti dejín Európy a literárnych dejín (čím sa vo svojich listoch pravidelne vychvaľoval), potvrdzujú jeho účasť. Rovnako významnú úlohu treba pripísať aj Jánosovi Batsányimu, ktorého zásahy sú badateľné v prvom rade v častiach venovaných literatúre. Besse v druhej časti svojho listu podáva plastický obraz o duchovnom živote súdobeho Pešťbudínska. Obdobie, ktoré je právom označené za významné v ére modernizujúceho sa Uhorska, v tejto po francúzsky napísanej poviedke z pera cestovateľa priam ožíva.

V.

Besse veľmi dobre poznal nielen strednú Európu, ale viackrát navštívil aj oblasti východnej Európy. Potom, čo si osvojil turecký jazyk, zamestnali ho ako agenta a tlmočníka na ministerstve zahraničných vecí a na ministerstve vojenstva Francúzska. V ére reštaurácie dlho pracoval v moldavskom meste Jasy, kde bolo pravdepodobne jeho úlohou aj sledovanie udalostí v Uhorsku. Na základe svedectiev z jeho denníka, dva roky po páde Napoleona, po krátkom pobyte

87 Zbierka rukopisov Maďarskej akadémie vied, K 305/124. Celý obsah listu zverejnený: TÓTH, Jean Charles Besse et le Mercure.

88 Ohlas listu bol veľmi skromný. V sledovanom období sa na stránkach tohto periodika veľmi zriedkavo písalo o Uhorsku. Práca *Abrégé de la Grammaire turque* bola taktiež spomenutá len okrajovo. *Bulletin des sciences historiques, antiquités, philologie, 7e section du Bulletin Universel*. Paris 1829, s. 328. Redaktorom 7. sekcie časopisu bol známy orientalista a egyptológ Jean-François Champollion (1790 – 1832), ktorý ako prvý rozlúštil hieroglyfy.

v Poľsku, sa od októbra 1817 do apríla 1819 zdržiaval v hlavnom meste Moldavského kniežatstva. Potom nasledovala jednomesačná návšteva Brašova, kde mohol získať priame informácie o uhorských a sedmohradských udalostiach. Odtiaľ sa vrátil do Jasy a zostal tam do začiatku roku 1820. Okrem niekoľkých dní strávených v Konštantínopole, Sedmohradsku a Uhorsku zostal vo svojom pôsobisku až do apríla 1821.⁸⁹

V príslušných kapitolách Baumgartnerovej knihy⁹⁰ nájdeme vysvetlenie dôvodu Besseho pôsobenia v Moldavsku. Besse vo svojom neskoršie vzniknutom cestopise pripomína, že v Moldavsku pôsobil v blízkosti kniežaťa Scarlata Callimachiho II.⁹¹ a mal priateľský vzťah s jeho zaťom, hajtmanom Constantinom Pallady-Bogdanom. Život Besseho ochrancu čoskoro skomplikoval boj Grékov za slobodu. Moldavské knieža, podporovateľ Grékov, poslali do vyhnanstva do Malej Ázie, kde za nejasných okolností čoskoro zomrel. Pallady-Bogdan sa taktiež dostal do zajatia. Podľa Besseho cestopisu sa hajtman vyslobodil z tureckého väzenia iba pomocou Besseho, ktorý dal svoje staroďalanské majetky do zálohy. Vyslobodený hajtman toto priateľské gesto Bessemu nikdy neoceníl, čo bolo veľkým sklamaním aj pre rodinu Callimachiavcov.⁹²

V tomto období Besse strávil viac času aj vo svojej rodnej zemi. Zápisky v jeho denníku napovedajú, že v septembri roku 1820 sa zdržiaval v Bratislave, Trnave a Budíne. Leto nasledujúceho roku strávil v Starej Ďale a Pešti, od októbra 1821 do februára roku 1822 bol opäť v Bratislave. Potom odcestoval do Pešti, ďalej do Pät'kostolia a následne sa vrátil do Starej Ďaly, odkiaľ v lete roku 1822 odišiel do Pešti. Niekoľko mesiacov cestoval po Balkánskom polostrove, skadiaľ prišiel do Pešti a do Bratislavy dorazil v apríli roku 1823. Do rodného mesta zavítal v máji. Pravdepodobne vtedy dal svoje majetky do zálohy, aby pomohol moldavskému hajtmanovi. Ďalšie záznamy hovoria o tom, že leto strávil v Piešťanoch, kde sa zrejme liečil. Tento údaj sa nedá overiť, pretože zoznamy kúpeľných hostí sa zachovali až od roku 1847.⁹³ Na konci roku zavítal do Bratislavy, potom do Viedne. Celý nasledujúci rok strávil okružnou cestou po Apeninskom a Balkánskom polostrove. Roku 1825 cestovanie ukončil v Budíne.

Adriana Récka v spomínanom stručnom životopise⁹⁴ uvádza zaujímavú vetu: „*Po skončení napoleonských vojen v roku 1824 [Besse] sa vrátil domov. Prijal miesto na župnom úrade v Komárne.*“ O tejto udalosti nie je zmienka a neza-

89 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

90 BAUMGARTEN, *Jean-Charles Besse*, s. 62-65.

91 II. Scarlat Callimachi (1773 – 1821), moldavské knieža v roku 1806 a medzi rokmi 1807 – 1810, potom od r. 1812 až 1819.

92 BESSE, *Voyage en Crimée*, s. 430-431.

93 Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany.

94 RÉCKA, *Hurbanovo*, s. 90.

znamenal to ani Besse vo svojom denníku. Avšak v Borovszkého diele *Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye*⁹⁵ sa nachádza poznámka, že medzi posledných tabuľových sudcov patrili okrem iných aj „Besse János“. Rok nie je uvedený a táto informácia sa podľa kontextu týka 30. či 40. rokov 19. storočia. Inde, kde autor menuje najvýznamnejšie zemiansky rody župy, spomína rodinu „Beseovcov“, a to s iným pravopisom, no so životopisom cestovateľa.⁹⁶ Nakoniec Borovszky uvádza meno „Besse János“ aj medzi významnými postavami župy, znova v sprievode krátkého životopisu.⁹⁷ Faktom je, že v župe žili viacerí členovia rodu s rovnakým priezviskom žili, Borovszky v dvoch životopisoch nespomína, že cestovateľ Besse bol zamestnaný na župnom úrade, nepovažujeme za pravdepodobné, že spomínaný sudca bol totožný s cestovateľom.

V druhej polovici 20. rokov sa často zdržiaval v mestečku Tornya (dnes rum. Turnu) v Aradskej stolici, kde podľa všetkého pobýval v kaštieli Marczibányiovcov. Mimochodom, aj členovia tohto rodu pochádzali z dnešného Slovenska.

Ján Besse sa zapojil aj do vedeckého života, ktorý sa založením Maďarskej akadémie vied roku 1825 mimoriadne oživil. Do popredia sa dostali aj výskumy Prednej Ázie. Za podpory kancelára Adama Revického⁹⁸ a palatína Jozefa Habsburského (1796 – 1847) a taktiež s finančnou pomocou viacerých stolíc sa v apríli 1829 Besse vydal na cestu na Kaukaz. Cieľom jeho expedície bolo hľadanie pravlasti Maďarov a pátranie po ešte tam žijúcich Maďaroch. Najprv sa dostal na Krymský polostrov, neskôr sa pridol k expedícii ruského jazdeckého generála maďarského pôvodu Juraja Emanuela, ktorého cieľom bolo vystúpiť na Elbrus. Expedíciu sprevádzali akademici zo Sankt Peterburgu. Bessemu sa podarilo precestovať oblasť okolia riek Kuma a Terek, potom sa cez južný Krym preplavil do Trapezuntu a cez mesto Erzurum, Arménsko a Gruzínsko prišiel do Konštantínopolu. Odtiaľ na začiatku septembra 1830 dorazil do Viedne. Besse svoje zážitky zverejnil v zborníku *Tudományos Gyűjtemény*.⁹⁹

Besseho úsilie si v jeho vlasti príliš necenili. Jeho práca nebola vydaná v knižnej podobe vzhľadom na nedostatok finančných zdrojov. Besse sa preto rozhodol, že rukopis zverejní v cudzom jazyku, čo viedenský dvor podporil.¹⁰⁰

95 BOROVSZKY, Samu, ed. *Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye*. Budapest 1907, s. 277.

96 BOROVSZKY, *Magyarország vármegyéi és városai*, s. 561.

97 BOROVSZKY, *Magyarország vármegyéi és városai*, s. 299.

98 Adam Reviczky (1786 – 1862), vysoký predstaviteľ štátnej správy, diplomat, hlavný kancelár v rokoch 1828 – 1836.

99 „Ó-Gyalai Besse János Úr jelentése Kawkaz hegyek vidékéről“. In *Tudományos Gyűjtemény X*, 1829, s. 101-118. Toto hlásenie v časopise *Tudományos Gyűjtemény* v ročníku 1829 – 1830 nasledovalo ešte štyrikrát.

100 Zachovali sa písomnosti o tom, že Besse svoje rukopisy za odmenu odovzdal cisárskemu

Po týchto skúsenostiach sa Besse opäť vydal do Francúzska. Ako oficiálny tlmočník sa zúčastnil alžírskych vojny, ktorá vypukla roku 1832. Detaily o tejto ceste však zatiaľ nie sú známe. Nakoniec nadviazal kontakt s tlačiarňou v Marseilles a pomocou parížskeho vydavateľstva sa mu v roku 1838 podarilo zverejniť svoj cestopis vo francúzskom jazyku s názvom *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830 pour servir à l'histoire de Hongrie*. Každý vytlačený exemplár vlastnoručne podpísal. Bohužiaľ, práca mu neprinesla vytúženú slávu, ani mu nezabezpečila dôstojné finančné zázemie na starobu. Na sklonku života trápila Besseho choroba, ktorú mu zhoršila aj zlá finančná situácia. V tomto období žil vo francúzskom Marseilles. Svoje živobytie si zabezpečil vyučovaním na strednej škole (collège d'Apt) v mestečku Apt.¹⁰¹ Na jeseň roku 1840 sa mu ešte podarilo navštíviť jeho dlhodobé pôsobiská, naposledy ešte videl Viedeň, Bratislavu, Pešť a Jasy. Je možné, že pripravoval svoj návrat do rodnej zeme. No v tomto čase už bol veľmi chorý a zápasil s finančnými problémami. Jeho posledná cesta do Uhorska sa uskutočnila v roku 1841. Z dokumentov jeho pozostalosti je známe, že skonal v Rezne 1. júla 1841.¹⁰²

VI.

Na záver môžeme konštatovať, že nedávno odhalené pramene vrhajú nové svetlo na životný osud Jána Besseho. Žil v turbulentných desaťročiach konca 18. a začiatku 19. storočia, a to v období veľkých politických zmien. Dá sa povedať, že bol očitým svedkom týchto premien a tieto zmeny aj zaznamenal. Prednedávnom objavené zápisy ho predstavujú ako aktívneho, obratného a chytrého človeka. Podľa záznamov a výpočtov precestoval 39 krajín a navštívil 436 miest. Na základe denníka medzi rokmi 1796 – 1846 uskutočnil 71 ciest, z ktorých 27 bolo námorných a 44 suchozemských. Besse bol pedant a presne vypočítal aj to, že počas svojho života po súši precestoval dohromady 13 131 míľ.¹⁰³ V prípade, že toto číslo prevedieme do dnes používaných mier, berúc do úvahy, že vtedajšia uhorská míľa bola dlhá 8 353,6 km, tak Besse celkovo prešiel približne 110 000 km. Ak počítame diaľku vo francúzskych míľach (4 452 m), prekonaná vzdialenosť činila približne 58-tisíc km. Vzhľadom na to, že denník viedol vo francúzskom jazyku, francúzska míľa sa javí ako pravdepodobnejšia, ale aj v prípade

dvoru. Pravdepodobne ide o rukopis knihy napísanej vo francúzskom jazyku. Österreichische Nationalbibliothek, Fideikommissbibliothek Karton 21, FKBA21086. O jeho vydanie sa neskôr postaral cisársky dvor. Karton 22, FKBA22165.

101 Apt, obec v južnom Francúzsku, v departemente Vaucluse.

102 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

103 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

opatrnejších výpočtov poldruhnásobne obišiel našu planétu. Ak berieme do úvahy v tom čase bežnú rýchlosť cestovania, jeho výkon bol určite obdivuhodný.

Nakoniec treba uznať, že nové informácie o Besseho činnosti majú len doplnujúci charakter. Napriek tomu nám pomohli hlbšie spoznať život tohto ešte stále málo známeho vedného historika zo strednej Európy. Životné dielo Jána Karola Besseho zahŕňa nielen filologické práce. Skúmaním jeho života je možné dokresliť nepoznané detaily európskej diplomacie na prelome 18. a 19. storočia.

Mnohé momenty Besseho osudu sú naďalej neznáme, je však pravdepodobné, že časom budú odkryté. Okrem iných dokumentov sa podarilo nájsť jeho denník, do ktorého svedomito zapísal všetky navštívené lokality, takže zaiste pomôže k odkrytiu ďalších zdrojov vzťahujúcich sa k jeho životu. Aj na Slovensku je možné pátrať po ďalších prameňoch. Je pravdepodobné, že počas svojich ciest sa dostal do kontaktu s inštitúciami, najpravdepodobnejšie vedeckými, pretože v ich spisoch sa objavuje aj jeho meno. Nevieme ani to, čo robil, keď navštívil svoje rodisko. Je možné, že v miestnych archívoch sa nachádzajú zápisy, ktoré by priniesli viac svetla do jeho aktivít. Ďalším smerom bádania je skúmanie rodokmeňa. Predpokladáme, že v budúcnosti uzrú svetlo sveta aj ďalšie články o tejto významnej osobnosti.

O autoroch / About the authors

Ing. Mgr. Zsolt Horbulák, PhD., odborný asistent

Katedra ekonomickej teórie, NHF, Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1, 852 35, Bratislava

Slovenská republika

e-mail: zsolt.horbulak@euba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-9862-0827>

Prof. Dr. Ferenc Tóth, DSc.

MTA BTK Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

Budapest, 1453 Pf.: 33

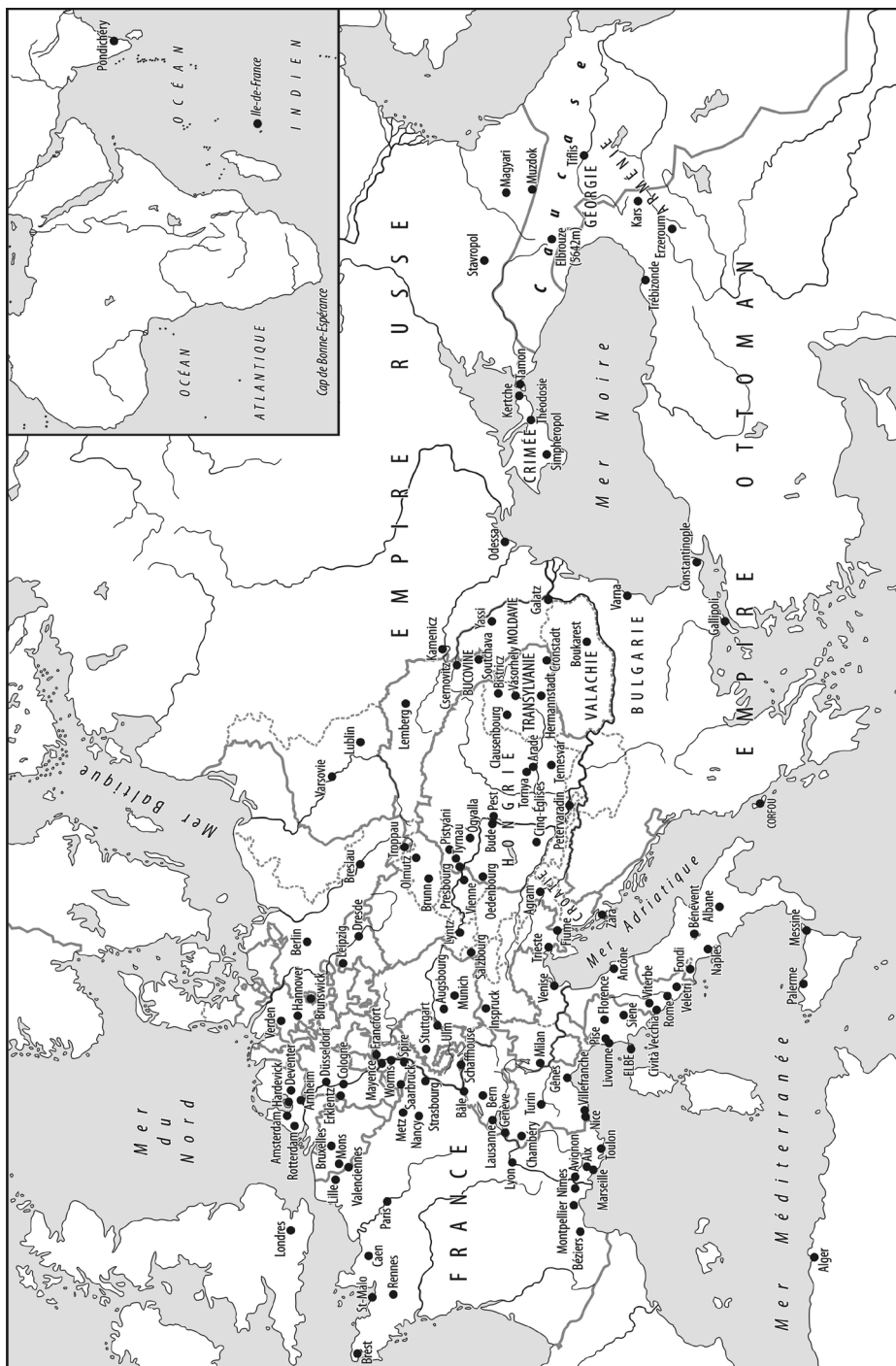
Hungary

e-mail: toth.ferenc@btk.mta.hu

<https://orcid.org/0000-0003-2264-466X>

Mapa:

Béla Nagy (MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest)

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

- Bibliothèque Municipale de Caen, fond Ms Papiers Decaen fasc. 39, s. 79. In Francúzsky Diplomatický archív (Archives Diplomatiques), fond Chancellerie Chancellerie série B 66 n° 1725
- Francúzsky Diplomatický archív (Archives Diplomatiques), fond Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony“.
- Nitriansky štátny archív, sídlo Ivanka pri Nitre, fond Nobilitár, šľachtický súpis z roku 1838, Inventárne číslo: 113, plébánia (farnosť): róm. kat. Szent Péter, kerület (obvod): Udvard (Dvory nad Žitavou), püspökség (biskupstvo): Esztergom

Memoáre / Memoirs

- BESSE, Jean-Charles de. *Abrégé de la grammaire turque, contenant, outre les principes de cette langue, des idiotismes, des discours familiers et un petit vocabulaire en français, turc et hongrois*. Pest: Othon Wigand, 1829.
- BESSE, Jean-Charles de. *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830; pour servir à l'histoire de Hongrie*. Paris: Delaunay, 1838.
- BESSE, Jean-Charles de. *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830; pour servir à l'histoire de Hongrie*. Paris: Delaunay, 1838.

Dobová tlač/ Press

- Mercure Étranger*, roč. 1813, č. 1, s. 104-105, s. 174-188, s. 218-225, s. 355-363, č. 2, s. 32-37.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- ALAPI, Gyula. *Komáromvármegyve nemesi családjai*. Komárom: Spitzer Sándor könyvnyomdája, 1911, s. 70.
- BAUMGARTEN, Sándor. *Jean-Charles Besse, aventurier et philologue*. Bologna: Edizioni Patron, 1963, 134 s.
- BOROVSKÝ, Samu, ed. *Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye*. Budapest: Országos Monografia Társaság, 1907, 600 s.
- ISRAEL, Jonathan I. *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Oxford: Clarendon Press, 1995, 1231 s.
- JANKOVICS Miklós. *Ógyallai Bese Jánosnak Kaukázus-hegyekben tett utazásairól*. Pest 1846.
- LACZA, Tihamér. *Utazók, felfedezők, hódítók, kalandorok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2003, 166 s.
- MUSIL, Miroslav. *Skutočný príbeh grófa Mórica Beňovského*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2017, 204 s.
- PICARD, Ernest a PAULIER, Victor, ed. *Mémoires et journaux du général Decaen, zv. 2*. Paris: Plon-Nourrit, 1910, 1911.

- PRENTOUT, Henri. *L'Île de France sous Decaen 1803–1810. Essai sur la politique coloniale du Premier Empire et la rivalité de la France et de l'Angleterre dans les Indes Orientales*. Paris: Hachette, 1901, s. 64-71.
- RADÓ, György a TARDY, Lajos. *Világjáró Besse János*. Budapest: Táncsics Könyvkiadó, 1963, 198 s.
- RÉCKA, Adriana. *Hurbanovo*. Hurbanovo: Artcentrum, 2011, 149 s.
- RÉCKA BÖGI, Adrianna. *Hurbanovo – Ógyalla*. Hurbanovo: Artcentrum, 2007, 171 s.
- SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái. I. zv.* Budapest: Hornyánszky Viktor akadémia könyvkereskedése, 1891, 728 s.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BAUMGARTEN, Sándor. Besse János Károly. In *Új Látóhatár*, 1961, roč. 12, č. 4, s. 318-322.
- BAUMGARTEN Sándor. Egy dunántúli magyar az Elbruszon. In *Sorsunk*. Pécs, 1948.
- BENDA, Kálmán. Napóleon és a magyarok. In BENDA, Kálmán, ed. *Emberbarát vagy hazafi?* Budapest: Gondolat, 1978, s. 326-327.
- ERDÉLYI, István. Utazóink-kutatóink Oroszország 19. századi területein. In DOBROVITS, Mihály, zostav. *A megtalált örökség. I. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Dunaszerdahely: Liliium Aurum, 2003, s. 43-53.
- HALKO, Jozef a ROJKA, Luboš. *Dejiny jezuitov v Bratislave*. Trnava: Dobrá kniha, 2015, s. 162-163.
- HANUS Erzsébet. Le premier article en français sur la littérature hongroise le Mercure Étranger en 1813. In *Cahiers d'études hongroises*, 1993, roč. 5, sz., s. 111-120.
- HANUS Erzsébet. Magyar irodalom Franciaországban : a XIX. század első fele. In *Filológiai Közlöny*, 1994, roč. 40, č. 2, s. 132-137.
- HORBULÁK, Zsolt a TÓTH, Ferenc. François de Tott (1733 – 1793). Život a dielo jedného osvieteného diplomata. In *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 2, s. 215-239.
- HORBULÁK, Zsolt. Besse János emlékezete. In *Acta Ethnologica Danubiana*, 2019, roč. 21, s. 201-210.
- KERESZTURY, Dezső, TARNAI, Andor a TARDY, Lajos. Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének kérdéséhez. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1964, roč. 68, č. 2, s. 350-353.
- KRÁNITZ, Péter Pál. A kaukázusi magyarság gondolata a 19. században. In *Világtörténet*, 2014, roč. 36, č. 4, s. 529-544.
- KUNEC, Patrik. Sporný pobyt Mórica Beňovského v Spojených štátoch amerických v rokoch 1779 – 1780. In *Vojenská história*, 2005, roč. 9, č. 2, s. 92-101.
- LE CALLOC'H, Bernard. Jean-Charles de Besse, écrivain hongroise francophone. In *Cahiers d'études hongroises*, 1996, č. 8, s. 197-210.
- NOVOSEDLÍK, Peter. Pozoruhodné svedectvá o živote diplomata zberateľa Karola Imricha Revického (1737 – 1793). In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2004, roč. 14, č. 1, s. 14-18.
- „Ó-Gyalai Besse János Úr jelentése Kawkaz hegyek vidékéről”. In *Tudományos Gyűjtemény X*, 1829, s. 101-118.
- SZALA, Zoltán. Csillagvizsgálóját világszerte elismerik. In *Új Szó*, 11. januára 2001.
- SZÉNASSY, Árpád. Mauritius-sziget Komárom megyei vonatkozásai. In *A Hét*, 12. decembra 1988.
- TARDY Lajos. Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963, roč. 67, č. 2, s. 228–232.

- TARDY, Lajos. Az önálló Mauritius és Besse János. In TARDY, Lajos. *Régi hírünk a világban*. Budapest: Gondolat, 1979, 331 s.
- TOTH Ferenc. Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692-1815). In *Officina Hungarica IX*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 2000, s. 315-317.
- TÓTH, Ferenc. Egy kalandor filológus Napóleon szolgálatában. Besse János Károly. In KÖVÉR, Lajos, ed. *Bonaparte Napóleon koronája és üzenete*. Szeged: JATEPress, 2007, s. 107-113.
- TÓTH, Ferenc. Jean Charles Besse et le Mercure Étranger. In *Cahiers d'Études Hongroises*, 1996, č. 8, s. 211-218.
- TÓTH, Ferenc. Les drogmans et autres experts au service des ambassades à Constantinople au XVIIIe siècle In JEANNESSON, Stanislas, JESNÉ, Fabrice a SCHNAKENBOURG, Eric, eds. *Experts et expertises en diplomatie: La mobilisation des compétences dans les relations internationales du congrès de Westphalia à la naissance de l'ONU*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2018, s. 119-130.
- TÓTH, Ferenc. Ógyallai Besse János Károly és a Mercure Étranger. Adalékok az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet keletkezésének kérdéséhez. In *Életünk*, 1999, roč. 37, č. 2, s. 117-123.

Biografie

- BALÁZS, Dénes. *Magyar Utazók Lexikona*. Budapest: Panoráma, 1993, 463 s.
- CSANDA, Sándor, ed. *A magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bratislava: Madách, 1981, 147 s.
- KENYERES, Ágnes, ed. *Magyar életrajzi lexikon, zv. I*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 1139 s.
- LACZA, Tihamér. *A Tudomány Apostolai. Magyar tudósok nyomában a mai Szlovákia területén, zv. I*. Pozsony: Madách Egyesület, 2013, 302 s.
- Magyar Nagylexikon, zv. III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994, 875 s.
- Révai Nagy Lexikona, zv. III*. Budapest: Révai Testvérek, 1911, 796 s.